

*Milena Mikielwicz*¹

PRZEMOC PSYCHICZNA W RODZINIE – GLOBALNE WYZWANIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie: Celem autorki jest przedstawienie problemu przemocy psychicznej w rodzinie jako globalnego wyzwania zrównoważonego rozwoju. Wychodząc od wyjaśnienia pojęcia przemocy psychicznej autorka przechodzi do omówienia roli oraz sposobów zapobiegania przemocy psychicznej podejmując skuteczne działania prewencyjne. Szczególny nacisk zostaje położony na funkcje pomocy publicznej. Autorka omawia problem społeczny przemocy psychicznej w rodzinie wraz z koncepcją podejmowania działań, wskazując potencjalne trudności w rozpoznaniu przemocy psychicznej w środowisku domowym. W podsumowaniu autorka zaznacza znaczenie poczucia bezpieczeństwa rodziny we współczesnym świecie, który sprzyja kreowaniu pożądanego rozwoju psychicznego i fizycznego człowieka.

Słowa kluczowe: przemoc, pomoc publiczna, rodzina, bezpieczeństwo rodziny, instytucje społeczne.

MENTAL VIOLENCE IN THE FAMILY – A GLOBAL CHALLENGE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.

Abstract: The author's goal is to present the problem of psychological violence in the family as a global challenge of sustainable development. Starting from the explanation of the concept of psychological violence, the author goes on to discuss the role and ways of preventing psychological violence by undertaking effective preventive actions. Particular emphasis is placed on the functions of state aid. The author discusses the social problem of psychological violence in the family along with the concept of taking action, indicating potential difficulties in identifying psychological violence in the home environment. In summary, the author emphasizes the importance of the sense of family security in the modern world, which favors creating the desired mental and physical development of a human being.

Keywords: violence, public help, family, family safety, social institutions.

---

¹ Absolwentka socjologii na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, specjalność socjologia komunikacji społecznej. W roku 2010 obroniła pracę magisterską z zakresu problematyki czytelnictwa lokalnego ksiązek na poziomie wybranej społeczności lokalnej. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się na zagadnieniach związanych z problematyką przemocy we współczesnym świecie.

„Kto żyje w strachu, nigdy nie będzie wolny”

Horacy

Wstęp

Kluczowym zadaniem współczesnego świata jest rozwój społeczny populacji ludzkiej, z uwzględnieniem takich wyzwań jak: walka z ubóstwem, prawa człowieka, edukacja, zdrowie czy bezpieczeństwo w rodzinie.

Przemoc jest jednym z najbardziej niepokojących zjawisk współczesnego świata. Stanowi poważny problem społeczny i jest bardzo niebezpieczny zwłaszcza w środowisku rodzinnym. Przemoc pojawia się wszędzie tam, gdzie istnieją nierówne relacje. Kluczowa w tym przypadku staje się wiedza społeczeństwa na temat problemu przemocy. Każdy rodzaj przemocy jest czynem zabronionym, godnym potępienia, winnym wyeliminowania ze struktur społecznych.

W naszym społeczeństwie panuje błędne przekonanie, że zjawisko przemocy w rodzinie dotyczy przede wszystkim rodzin dysfunkcyjnych, patologicznych. O tyle o ile przemoc fizyczna rzeczywiście jest częstszym zjawiskiem wśród tzw. „marginesu społecznego”, o tyle przemoc psychiczna jest domeną osób, które w sposób sprecyzowany osiągnęły mistrzostwo w manipulacji, posługując się słowną ironią. Przemoc fizyczną jesteśmy w stanie łatwo rozpoznać, natomiast przemoc psychiczna nie posiada widocznych znamion istnienia. Każda forma przemocy jest zawsze intencjonalna, pozostawia ślad fizyczny bądź emocjonalny. Zrównoważony rozwój w rodzinie można osiągnąć poprzez zaspokojenie podstawowych potrzeb, koniecznych dla prawidłowego rozwoju fizycznego i psychicznego człowieka – osiągnięcie zrównoważonej jakości życia. Komórka rodziny jest podstawowym budulcem społeczeństwa, kiedy przestaje funkcjonować w sposób prawidłowy odbija się to, na jakości życia społecznego danej populacji.

Przemoc w rodzinie – ujęcie teoretyczne

„Przemocą nazwiemy wszelkie nieprzypadkowe akty wykorzystujące przewagę sprawcy, które godzą w osobistą wolność jednostki, przyczyniają się do jej fizycznej lub psychicznej szkody i wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów, albo też wszelkie akty udręczenia i okrucieństwa”². Przemoc psychiczna zawiera przymus i groźby. Jest częstą formą przemocy trudną do udowodnienia. Przemoc ta jest trochę podobna do tzw. prania mózgu, stosowanego w niektórych krajach wobec jeńców wojennych³.

Ze zjawiskiem przemocy możemy zetknąć się w różnych miejscach. Najbardziej niepozornym miejscem, w którym najczęściej rozwija się przemoc jest środowisko rodzinne. To środowisko, które powinno stanowić ostoję bezpieczeństwa i zapewnić godne warunki do życia i wzrastania. Z pozorów sprawcy przemocy są doskonale znani ofiarom. Są to osoby najbliższe (rodzice, dziadkowie, rodzeństwo, mąż, żona), a ofiarami są osoby, które przecież powinny być otoczone opieką⁴.

Najbardziej nietypową i trudno zauważalną formą przemocy jest przemoc psychiczna, inaczej emocjonalna, związana z naruszeniem godności osobistej. Wyznacznikami godności ludzkiej jest traktowanie człowieka jako podmiotu, zgodność własnego postępo-

² L. Albański, *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Jelenia Góra 2010, s. 23.

³ M. Ciesielska, *Rodzaje, formy i cykl przemocy w rodzinie*, Legnica 2014, nr 12(3)/2014, s. 10-11.

⁴ Ks. J. Młyński, *Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*, Warszawa 2012, nr 2 (7), <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocialiacracoviensia/article/view/416>, [dostęp: 19,04,2018], s. 146.

wania z systemem wartości, satysfakcja z realizowanego dobra. Przemoc psychiczna oznacza powtarzające poniżanie i ośmieszanie, manipulowanie dla własnych celów, wciąganie w konflikty, brak właściwego wsparcia, np. poprzez wyśmiewanie poglądów, religii, pochodzenia, narzucanie własnych poglądów, karanie przez odmowę zainteresowania, uczuć czy szacunku, stała krytyka, wmawianie choroby psychicznej, izolacja społeczna poprzez ciągłe kontrolowanie i zakazywanie bądź ograniczanie kontaktów z innymi ludźmi, domaganie się posłuszeństwa, ograniczenie snu i pożywienia, stosowanie gróźb oraz degradacja werbalna poprzez wyzywanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzanie⁵.

Działania prewencyjne wobec przemocy w rodzinie w myśl zrównoważonego rozwoju

W Europejskiej Konwencji Praw Człowieka czytamy w rozdziale I PRAWA I WOLNOŚCI, w artykule 3. Zakaz tortur, iż „nikt nie może być poddawany torturom ani niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”⁶. Skutecznym sposobem zapobiegania działaniu sprawców przemocy w rodzinie jest bezwzględne karanie osób stosujących przemoc. Powstała ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, która nakreśliła jedynie definicję tego zjawiska, lecz nie wprowadziła do polskiego prawa karnego nowego typu przestępstwa. Jeżeli sprawca stosuje przemoc fizyczną lub psychiczną i jego zachowanie ma charakter ciągły, powtarzający się, kwalifikowane jest ono jako przestępstwo znęcania się nad osobą najbliższą i ścigane jest z artykułu 207 kodeksu karnego (k.k.)⁷.

Ofiary przemocy mogą skorzystać z tzw. „niebieskiej karty”. Pierwszym krokiem jest powiadomienie odpowiednich służb, takich jak: policja, prokuratura, a w razie przemocy fizycznej pogotowie ratunkowe⁸. Ważnym jest, aby ofiara przemocy uświadomiła sobie, iż jest ofiarą i podjęła decyzję o złożeniu wniosku na policję lub do prokuratury. Znęcanie jest ścigane z urzędu, natomiast uszkodzenie ciała wyłącznie na wniosek poszkodowanego. Sąd na podstawie całokształtu okoliczności sprawcy ocenia, czy zachowanie sprawcy nosi znamiona znęcania się. Ważne jest, aby poszkodowany przedstawił obiektywny punkt widzenia przemocy, nie tylko zaś jego subiektywny ogląd. Ofiara przemocy bardzo często nie zdaje sobie sprawy z ogromu zniszczeń, jakie dokonywała w jej psychice trwająca latami agresja. Panuje tu przekonanie, że „przyzwyczaiła” się do przemocy i wiele jej aktów bagatelizuje⁹.

Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 przyjęta przez przywódców państw w dniu 25 września przedstawia plan służący transformacji w pięciu dziedzinach mających kluczowe znaczenie dla ludzkości. Wśród nich znajduje się cel wspierania pokojowego, sprawiedliwego i inkluzyjnego społeczeństwa wolnego od lęku i przemocy¹⁰.

W naszym kraju problem przemocy w rodzinie był przez wiele lat przemilczany i marginalizowany. Jego powolne ujawnienie nastąpiło po 1989 roku, wtedy też powstały

⁵ J. Helios, W. Jadlecka, *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2017, s. 18-19.

⁶ *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Rzym 1950, s. 6.

⁷ J. Różyńska, *Niezbędnik Pracownika Socjalnego. Przemoc wobec kobiet w rodzinie*, Warszawa 2013, s. 84.

⁸ Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Informator dla osób dotkniętych przemocą w rodzinie*, Warszawa 2014, s. 9-10.

⁹ BABA Lubuskie Stowarzyszenie na rzecz kobiet, *Bądź bezpieczna od przemocy domowej*, Zielona Góra 2011, s. 16-17.

¹⁰ *AGENDA NA RZECZ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU 2030 W KIERUNKU POMYŚLNEGO WDROŻENIA W POLSCE. SERIA LEPSZA POLITYKA PAŃSTWA*, listopad 2017, s. 1.

warunki ustrojowe, które umożliwiały aktywność obywatelską¹¹. Wskutek zachodzących przemian politycznych, społecznych i ekonomicznych, zmienia się oblicze Europy, a także poszczególnych społeczności lokalnych. Dostrzegamy wymiar pozytywny tych przemian w wielu aspektach życia ludzkiego i z nadzieją oczekujemy poprawy warunków bytu¹².

Sprostanie wyzwaniom zrównoważonego rozwoju jest możliwe dzięki zintegrowaniu polityki środowiskowej, gospodarczej i społecznej. Polityka społeczna ma charakter w dużym stopniu zamknięty. Najbardziej pożądaną formą polityki społecznej jest forma aktywna polegająca na zapewnieniu obywatelowi pomyślnej ciągłości rozwoju. Pożądane są działania podejmowane w celu upowszechnienia dobrobytu. W centrum zrównoważonego rozwoju stoi odpowiedzialny i świadomy człowiek, dysponujący wiedzą, tworzący warunki społeczne dla swojego rozwoju i rozwoju innych ludzi¹³.

W ostatnich latach obserwuje się nieustanny wzrost przemocy, brutalności i czynów agresywnych. Niepokojącym faktem jest analiza badań opiniowanych przestępców, wśród których pojawia się brak wyrzutów sumienia za popełnione czyny, a także coraz młodszy wiek agresorów. Nie jest niczym odkrywczym, że temat agresji i przemocy domowej stał się tematem „modnym”¹⁴.

Przemiany społeczne zapoczątkowane w latach dziewięćdziesiątych odcisnęły swoje piętno na zjawiskach i procesach związanych z życiem rodzinnym. Dotyczy to zarówno zintensyfikowanych procesów modernizacyjnych, obserwowanych już w poprzedniej dekadzie, takich jak: spadek dzietności rodzin, upowszechnienie się rodziny małej, jako podstawowego typu rodziny czy autonomizowanie się rodzin prokreacji rodziny dużej, jak i występowania zjawisk związanych z przemocą domową¹⁵.

W środowisku rodzinnym doświadczamy lepszych i gorszych chwil. Jednak musimy pamiętać, żeby odróżniać je prawidłowo. Ofiary przemocy psychicznej często tracą poczucie własnej wartości. Jeżeli czujesz, że jesteś nieustannie kontrolowany (np. mąż próbuje powstrzymać żonę przed spotkaniami z przyjaciółmi lub odwiedzinami u rodziny, zabrania pracy poza domem, szantażuje itp.) być może właśnie doświadczasz przemocy psychicznej. Ofiara w pierwszym stadium nie jest świadoma tego, co dzieje się wokół niej. Przecież osoba, której ufa, która jest jej bliska, nie może zrobić jej krzywdy. Jak się okazuje najbardziej powszechną oznaką przemocy psychicznej jest poniżanie lub upokarzanie, nadmierne zainteresowanie tym, gdzie jest lub była. Trzeba w tym miejscu potrafić oddzielić troskę od nadmiernej kontroli potencjalnego sprawcy przemocy¹⁶.

Według danych CBOS najczęstszymi formami przemocy psychicznej w środowisku domowym jest wyzywanie, obrażanie, poniżanie i wyśmiewanie się z osoby bliskiej. Te formy przemocy stają się samoistną plagą naszych czasów¹⁷.

Znęcanie się psychiczne najczęściej określane jest jako nieuchwytna i zdradliwa forma maltretowania. Nie da się jednoznacznie zmierzyć rozmiarów tego zjawiska. Jedno

¹¹ J. Szymańczak, *Przemoc w rodzinie. Zarys problematyki*, Warszawa 2000, nr 181, s. 10.

¹² K. Marchewka, *Szacunek dla godności osoby ludzkiej jako istotny element służby lekarza*, Pismo Okręgowej Izby Lekarskiej, Rzeszów, Biuletyn nr 2003/9, s.12.

¹³ W. Nagórny, *Polityka społeczna a zrównoważony rozwój*, Częstochowa 2011, s. 141-142.

¹⁴ M. Wolicki, *Podstawowe teorie agresji w ujęciu psychologii*, [w:] *Przemoc i agresja jako zagrożenie bezpieczeństwa i rozwoju dziecka*, K. Barłóg, E. Tłuczek-Tadla, M. Żak (red.), Jarosław 2013, s. 15.

¹⁵ W. Wrzesień, A. Żurek, *Wzory współzależności pomiędzy jednostką, a rodziną*, Rocznik Socjologii Rodziny, Poznań 1999, s. 73.

¹⁶ European Union Agency For Fundamental Rights, *Przemoc wobec kobiet. Badanie na poziomie Unii Europejskiej. Wyniki badania w skrócie*, Luksemburg 2014, s. 25.

¹⁷ CBOS, *Przemoc i konflikty w domu*, Warszawa 2012, nr BS/82/2012, s. 6.

stwierdzenie bądź czynność dla jednej osoby może nic nie znaczyć, a w przypadku innej może stać się ciosem dla jego psychiki i pozostawić po sobie ślad na długie lata. W jakiej rodzinie zatem najbardziej prawdopodobne jest pojawienie się przemocy psychicznej? Najczęściej przemoc ta może pojawić się w rodzinach, które dbają o edukację i higienę. Przykładami znęcania psychicznego mogą być: odwiedzanie starszych rodziców tylko wtedy, gdy czegoś się od nich chce, mówienie żonie, że wygląda dobrze, ale ma 15 kg nadwagi, mówienie mężowi, że do niczego się nie nadaje itp. Tego typu zachowania mogą głęboko zranić i doprowadzić do utraty poczucia własnej wartości i radości z życia¹⁸.

Najprościej przemoc psychiczną można udokumentować według następującej chronologii:

Tabela 1. Formy przemocy psychicznej.

Uzależnienie od agresora	Manipulowanie poczuciem winy
	Odmowa uczuć
	Narzucanie własnych poglądów
	Brak szacunku
	Wymaganie bezwzględnego posłuszeństwa
	Stała krytyka
	Ograniczenie snu i pożywienia
	Zawstydzenie
Odcięcie od sfery społecznej	Uniemożliwienie kontaktów z innymi ludźmi
	Zabranianie korzystania z telefonu lub samochodu
	Zakaz opuszczania domu
	Kontrola telefonu, komputera

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji. Dział Analiz i Opracowań Tematycznych, *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie na tle wybranych rozwiązań legislacyjnych*, Warszawa 2010, s. 8.

Działania prewencyjne mające na celu eliminowanie struktur przemocy w rodzinie, mają w myśl zrównoważonego rozwoju prowadzić do zaspokajania aspiracji rozwojowych obecnej generacji, bez ograniczenia praw przyszłych pokoleń do zaspokojenia ich potrzeb rozwojowych¹⁹.

Pomoc publiczna dla ofiar przemocy psychicznej jako narzędzie stymulowania zrównoważonego rozwoju

Głównym celem zrównoważonego rozwoju jest zapewnienie dobrobytu gospodarczego przy jednoczesnym zachowaniu wysokiego poziomu ochrony środowiska, a także i sprawiedliwości społecznej. Wśród instrumentów służących do realizacji polityki zrównowa-

¹⁸ H. Bednarski, *Przemoc w rodzinie jako przykład dysfunkcjonalności rodziny*. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, nr 13/1-2, s. 149-150.

¹⁹ E. Płaczek, *Zrównoważony Rozwój – Nowym Wyzwaniem dla Współczesnych Operatorów Logistycznych*, Warszawa 2012, s. 80.

żonego rozwoju w zakresie zapobiegania zjawisku przemocy psychicznej w rodzinie są instytucje pomocy społecznej²⁰.

Osoby czy też rodziny doświadczające przemocą mogą skorzystać z szeregu usług społecznych świadczonych przez instytucje państwowe jak i instytucje non-profit. Poniższa tabela zawiera zbiór instytucji, do których można udać się, aby uzyskać niezbędne informacje i pomoc²¹.

Tabela 2. Usługi społeczne dla ofiar przemocy

	Rodzaj Instytucji	Działanie
Usługi społeczne dla ofiar przemocy	Pomoc Społeczna	Świadczenia pomocowe o charakterze pieniężnym i niepieniężnym
	Ośrodek Interwencji Kryzysowej	Poradnictwo socjalne lub prawne w uzasadnionych sytuacjach schronienie do 3 miesięcy
	Punkt Interwencji Kryzysowej	Bezpłatna i profesjonalna pomoc obejmująca konsultacje psychologiczne i pedagogiczne, porady prawne, terapie
	Specjalistyczny Ośrodek wsparcia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie	Zapewnienie bezpiecznego schronienia. Dostępność pomocy medycznej, prawnej, socjalnej, grupy wsparcia, terapeutyczne i terapie

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie K. Stanek, *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*, Warszawa 2014, s. 68-73.

Wśród czynników najczęściej wskazywanych przez profesjonalistów jako utrudniające skuteczne przeciwdziałanie przemocy w rodzinie znalazły się:

- brak motywacji osób doświadczających przemocy do podejmowania działań,
- rozbudowana biurokracja,
- nadmierna liczba zadań,
- brak zaangażowania lub nierówne zaangażowanie przedstawicieli służb w działania.

Rzadziej wskazywano na niejasne procedury prawne, niewystarczającą wiedzę i kompetencje przedstawicieli poszczególnych służb, za duże obciążenie emocjonalne/psychiczne, wypalenie zawodowe oraz niedostateczną liczbę szkoleń²².

Strategia zrównoważonego rozwoju wobec procesu niwelacji zjawiska przemocy domowej

Ważną cechą idei zrównoważonego rozwoju jest wielopłaszczyznowość. W związku z tym zjawisko społeczne jakim jest przemoc psychiczna należy rozpatrywać w sposób wielopłaszczyznowy²³.

Marcia Ciesielska w swojej pracy pt. „Rodzaje, formy i cykl przemocy w rodzinie” przedstawia trzy zasadnicze elementy, które są narzędziem przemocy psychicznej. Jest to izolacja, kontrola i zmonopolizowany wpływ. Osiągnięcie zrównoważonego rozwoju jest

²⁰ M. Kożuch, *Pomoc publiczna jako narzędzie realizacji zrównoważonego rozwoju*, [w:] B. Kryk, *Trendy i wyzwania zrównoważonego rozwoju*, Szczecin 2011, s. 74-75.

²¹ K. Stanek, *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*, Warszawa 2014, s. 68.

²² M. Miedzik, J. Rutkowski, *Ocena efektywności systemu przeciwdziałania przemocy przez profesjonalistów*, Warszawa 2011, s. 100.

²³ M. Rabe, *Zielona gospodarka jako narzędzie zrównoważonego rozwoju*, Szczecin 2016, nr 46/2, s. 119.

możliwe poprzez łagodzenie lub usuwanie tych elementów kształtując poczucie bezpieczeństwa w rodzinie²⁴.

Podsumowanie

Rodzina to ponadczasowy skarb. Stanowi o naszym miejscu na Ziemi. To nieuchwytna wartość, która buduje naszą tożsamość od najmłodszych lat. W rodzinie są wytwarzane nasze wartości, krystalizuje się nasze spojrzenie na świat. Jedną z największych wartości rodzinnych jest poczucie bezpieczeństwa i opieki. Aby rodzina mogła funkcjonować prawidłowo, niezbędne jest zaspokojenie potrzeb podstawowych, koniecznych dla prawidłowego rozwoju fizycznego i psychicznego człowieka.

Działania prewencyjne uruchamiające pomoc społeczną mającą na celu tworzenie działań zaradczych wobec występowania negatywnego zjawiska przemocy w rodzinie, będą dążyć ku idei zrównoważonego rozwoju – osiągnięcia zrównoważonej, jakości życia rodzinnego. Bez wątplenia przemoc jest negatywnym zjawiskiem społecznym, które burzy bezpieczeństwo i ciepło rodzinne.

W Polsce od dawna działa i wciąż rozrasta się sieć różnorodnych instytucji, do których można zwrócić się o pomoc, będąc ofiarą przemocy domowej. Listę tych miejsc ma obowiązek publikować każdy Urząd Gminy/Miasta.

W centrum zainteresowania rozwoju zrównoważonego są ludzie. Każdy człowiek ma prawo do zdrowego, produktywnego życia. Każda społeczność już na poziomie lokalnym powinna podejmować zdecydowane kroki w celu ograniczenia globalnego zjawiska, jakim jest forma przemocy domowej. Zrównoważony rozwój człowieka to przede wszystkim zapewnienie bezpieczeństwa w jego rodzinie.

Bibliografia

- Agenda Na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030. W Kierunku Pomyślnego Wdrożenia w Polsce, Seria „Lepsza Polityka Państwa”*, listopad 2017, <http://www.oecd.org/about/sge/agenda-na-rzecz-zrownowazonego-rozwoju-2030-9789264265981-pl.htm>, [dostęp: 6,04,2018].
- Albański L., *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Jelenia Góra 2010.
- BABA Lubuskie Stowarzyszenie na rzecz kobiet, *Bądź bezpieczna od przemocy domowej*, Zielona Góra 2011.
- Bednarski H., *Przemoc w rodzinie, jako przykład dysfunkcyjności rodziny. Mazowieckie Studia Humanistyczne*, nr 13/1-2.
- CBOS, *Przemoc i konflikty w domu*, Warszawa 2012, nr BS/82/2012.
- Ciesielska M., *Rodzaje, formy i cykl przemocy w rodzinie*, Legnica 2014, nr 12(3)/2014.
- European Union Agency for Fundamental Rights, *Przemoc wobec kobiet. Badanie na poziomie Unii Europejskiej. Wyniki badania w skrócie*, Luksemburg 2014.
- Helios J., Jadlecka W., *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2017.
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Rzym 1950.
- Kożuch M., *Pomoc publiczna jako narzędzie realizacji zrównoważonego rozwoju*, [w:] Kryk B., *Trendy i wyzwania zrównoważonego rozwoju*, Szczecin 2011.

²⁴ M. Ciesielska, *Rodzaje, formy i cykl przemocy w rodzinie*, Legnica 2014, nr 12(3)/2014, s. 10-11.

- Młyński J., *Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*, Warszawa 2012, nr 2 (7),
<http://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocialiacracoviensia/article/view/416>.
- Marchewka K., *Szacunek dla godności osoby ludzkiej, jako istotny element służby lekarza*, Pismo Okręgowej Izby Lekarskiej, Rzeszów, Biuletyn nr 2003/9.
- Miedzik M., J. Rutkowski, *Ocena efektywności systemu przeciwdziałania przemocy przez profesjonalistów*, Warszawa 2011.
- Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Informator dla osób dotkniętych przemocą w rodzinie*, Warszawa 2014.
- Nagórny W., *Polityka społeczna a zrównoważony rozwój*, Częstochowa 2011.
- Pilszyk A., *Obraz psychopatologiczny sprawcy przemocy w rodzinie*, Psychiatria Polska, tom XII, Warszawa 2007, nr 6.
- Płaczek E., *Zrównoważony Rozwój – Nowym Wyzwaniem dla Współczesnych Operatorów Logistycznych*, Warszawa 2012.
- Rabe M., *Zielona gospodarka jako narzędzie zrównoważonego rozwoju*, Szczecin 2016, nr 46/2.
- Różyńska J., *Niezbędnik Pracownika Socjalnego. Przemoc wobec kobiet w rodzinie*, Warszawa 2013.
- Stanek K., *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*, Warszawa 2014.
- Szlauer M., *Zjawisko przemocy domowej wobec kobiet*, Katowice 2010.
- Szymańczak J., *Przemoc w rodzinie. Zarys problematyki*, Warszawa 2000.
- Wolicki M., *Podstawowe teorie agresji w ujęciu psychologii*, [w:] *Przemoc i agresja jako zagrożenie bezpieczeństwa i rozwoju dziecka*, Barłóg K., Tłuczek-Tadla E., Żak M. (red.), Jarosław 2013.
- Wrzesień W., Żurek A., *Wzory współzależności pomiędzy jednostką, a rodziną*, Rocznik Socjologii Rodziny, Poznań 1999.